

Testimonis de la vida al camp de la Toscana: els antics parcers

GIULIANA BIAGIOLI

Malgrat la documentació existent sobre les hisendes explotades per parcers a l'àrea de la Toscana italiana, hi ha un gran buit sobre com destinaven els recursos que aquests tenien a l'abast. L'estudi de les fonts orals ha permès conèixer aquest aspecte de la seva quotidianitat, i en aquest article l'autora ens presenta la metodologia emprada, els diversos problemes trobats i els primers resultats.

L'ESTRUCTURA PRODUCTIVA AL CAMP

El coneixement de les zones rurals italianes, sobretot de l'àrea toscana, té un important instrument de suport pel que fa a un sector concret: els documents de les grans propietats organitzades en hisendes explotades per parcers. Aquests documents ens han permès adquirir molts coneixements importants sobre el món de la producció, de la transformació dels productes, dels mercats, de les rendes dels propietaris i també dels *mezzadri* o parcers italians.¹ Malgrat l'extraordinària riquesa de la documentació arxivística, alguns trets essencials del vessant camperol continuen sent foscos. Des del punt de vista econòmic, la documentació de les hisendes no permet accedir a l'univers del consum dels camperols. De fet, podem saber quina era la quota dels productes a què tenia dret cada família, però no quina part d'aquesta quota era destinada al consum familiar i quina part es venia per satisfer altres necessitats (compres d'altres productes que no es produïen a la hisenda, impostos, etc.). En altres paraules: en la comptabilitat de les grans propietats no apareix generalment tot allò que fa referència al

destí final que el parcer donava als productes, com poden ser el nivell dels consums de la família i el seu funcionament intern.

L'objectiu del nostre treball, amb les entrevistes als protagonistes de l'activitat productiva dels camps toscans, i en primer lloc de la província de Pisa, ha partit de la necessitat de documentar la vida de les famílies pageses en el marc del contracte i en la seva quotidianitat, com per exemple en l'esfera de les relacions socials. Els testimonis recollits fins ara són de gran interès i mostren un món rural d'una riquesa social, cultural i política de gran densitat. En el període final d'aquest món, sembla que els camperols prevalen, pels seus coneixements sobre les feines rurals, respecte dels propietaris, que durant segles havien dictat les lleis no sols sobre les hisendes, sinó també a l'interior de les famílies dels seus subordinats. Primer de tot, caldrà fer uns breus apunts sobre el món de la parceria italiana.²

La *mezzadria poderale* és un contracte agrari que tingué una àmplia difusió a Itàlia a partir de l'edat mitjana i durant gran part de l'edat contemporània. La seva difusió i, sobretot, la seva llarga supervivència han estat

particularment dilatades a la Itàlia central, sobretot a les regions de Toscana, Marques, Umbria i Emilia-Romagna. A mitjan segle XX, abans del boom industrial i de l'abandonament del camp per part dels pagesos, els contractes de parceria afectaven encara en aquestes regions entre el 70 i el 80% de les terres conreades. Vint anys després, el sistema de parceries havia desaparegut gairebé del tot d'una àrea on havia predominat durant diversos segles.

En el contracte, l'objecte de la concessió és el *podere*, és a dir, un terreny de conreu i una casa (i que correspondria al que els francesos anomenen una *exploitation*). El contracte s'estableix amb el cap de família, però afecta tots els seus components, que es comprometen a treballar-lo, com es diu en altres ocasions, *in solidum*. L'habitatge per a la família es troba generalment dins les terres de conreu. Per tant, una de les conseqüències del contracte de parceria serà la disseminació de la població i un aïllament relatiu de la família parcerera.

Així doncs, l'economia del *podere* és un exemple més de la forma d'agricultura més difosa a Europa, i que es basa en una unitat de conreu explota-

da per una família. En aquest cas, però, la família no és propietària de la terra que conrea. A més, a diferència d'altres contractes com l'emfiteusi, la hisenda concedida a un parcer sempre té com a mínim una part dedicada al conreu, amb terres arables a punt ja per produir. En el contracte de parceria clàssica que s'aplica a la Toscana, el propietari de la hisenda proporcionava tot el bestiar i la meitat de les llavors. Els productes que donava la terra es dividien en dues meitats, igual que els guanys i les pèrdues sobre el bestiar.

Quan, com sovint succeïa a la Toscana, un propietari posseïa no un sol sinó molts *poderi*, els organitzava al voltant d'una *fattoria*. Aquesta estructura es caracteritzava sovint per uns edificis centrals que incloïen la casa on vivia l'administrador (*fattore* o *agente*) amb la seva família i els seus subordinats i tots els serveis comuns als diversos *poderi*, entre ells: la bodega on es feia el vi, el trull de l'oli o les màquines agrícoles compartides pels diversos *poderi*. Entre els segles XIX i XX, la *fattoria* assumeix una funció capitalística, amb notables inversions de capital que el propietari realitzava en les instal·lacions i en l'equipament industrial i comercial de la *fattoria*, per a la conservació i les transformacions dels productes.³

Al costat dels *mezzadri*, existien altres categories de pagesos i de treballadors del camp: pocs propietaris petits i molts bracers. De petits propietaris i de *mezzadri*, n'hi havia de rics i de pobres; en canvi els bracers sempre se'ls ha d'incloure dins la categoria de pobres. La societat rural que es trobava al voltant de totes aquestes figures era molt més àmplia. L'estructura econòmica i social s'organitzava entorn de tres eixos: les ciutats, el camp i els pobres. En aquests últims residien molts artesans al servei del camp, mercaders, bracers i transportistes.

LA RECERCA DE LA HISTÒRIA ORAL: ELS MEZZADRI

Entre totes aquestes categories, fa molts anys es va decidir començar una indagació d'història oral partint dels *mezzadri*. El motiu d'aquesta elec-

ció es derivava, sens dubte, de la importància que aquesta categoria de treballadors de la terra havia assumit, a partir de l'edat moderna, en la Itàlia central, on representava una mena d'aristocràcia entre els pagesos sense terra. En canvi, com ha quedat palès en les entrevistes, aquests eren grans treballadors, dotats de gran habilitat manual; s'especialitzaven en una gran quantitat de tasques relacionades amb el camp (que incloïen una de les operacions més delicades, podar les vinyes i les oliveres) i els estables (amb la cria i cura del bestiar). En el segle XX, però sobretot en els anys posteriors a la Segona Guerra Mundial, els *mezzadri* van esdevenir protagonistes d'aferissades lluites sindicals i polítiques. Demanaven un seguit de modificacions del contracte de parceria que els afavorien. Ajudats pel Partit Comunista Italià, aquestes lluites van arribar al seu punt culminant entre el 1947 i el 1960. Tanmateix, les concessions que els *mezzadri* van aconseguir en aquest període no van ser suficients per convèncer-los de quedar-se al camp un cop es va haver iniciat massivament el procés de la industrialització italiana. D'aquesta manera, la parceria va desaparèixer per baix, a causa de l'èxode massiu dels seus principals protagonistes.

Les entrevistes es van iniciar amb mètodes purament artesanals (inicialment, ni tan sols hi havia magnetòfon) en l'àmbit del curs d'Història Econòmica que jo mateix impartia. Més recentment, aquesta recerca entrà a formar part del programa d'investigació de l'associació *Leonardo-Istituto di ricerca sull'ambiente e il territorio*, amb seu a Pisa.⁴ Les entrevistes, aquesta vegada amb càmera de vídeo, es van confiar a Cristiana Torti.

Tant amb l'antic mètode informal com amb el nou, es va procedir deixant que l'entrevistat s'esplaiés al màxim en els temes i els records personals. De tota manera, hi havia una graella de preguntes per fer, però sense insistència. Es basava sobretot en les qüestions per a les quals la historiografia no pot trobar respostes més adequades que les de la memòria dels *mezzadri*. I les respostes que es van obtenir són importants, perquè il·lustren

amb molta claredat la natura i el funcionament d'aquesta mena de societat. La graella de les preguntes feia referència als temes següents: el *podere* i la producció, el mercat, la família i la casa, la pluriactivitat, el treball de les dones i la dissolució de la relació.

PROBLEMES METODOLÒGICS I PRIMERS RESULTATS

Un dels problemes metodològics de la història oral, i que en el cas que ens ocupa és particularment advertible, és el filtre que el temps interposa entre les experiències vitals que són objecte del relat i els anys transcorreguts fins al moment del record. No es tracta només de la selecció que la memòria de cadascú fa dels esdeveniments de què ha estat protagonista o espectador, sinó també del paper que s'hi ha tingut, i a més, de com són jutjats aquest paper i el context corresponent a la llum de tot el que s'ha viscut posteriorment.

En el nostre cas, les profundes transformacions esdevingudes en primer lloc un cop acabada la guerra i la dictadura feixista, i en segon lloc, l'abandonament del camp i el desenvolupament econòmic de la Itàlia a partir dels anys 60 del segle XX han canviat radicalment els sistemes de vida, les condicions econòmiques, i tota la visió del món dels exparcers. En general, a la Toscana el benestar de totes les categories socials ha augmentat: s'ha consolidat el dret a l'educació, s'ha creat un sistema sanitari nacional, s'ha desenvolupat el sistema de pensions, mentre que la participació en la vida democràtica s'ha mantingut en un nivell molt elevat fins als nostres dies. Tots els entrevistats tenen tendència a confrontar mentalment la seva situació actual amb la que vivien en el món de la parceria, i avui en dibuixen un quadre desolador, que emergeix dels seus judicis unànimes. Així, la vida dels *mezzadri* és descrita com a pobre, feta de sacrificis, humiliacions per part de l'amo i de l'administrador. Avui els exparcers descriuen la seva vida anterior com l'experiència de sentir-se tancats a les hisendes, presoners de la ignorància i amb horitzons limitats. Segons els seus relats, aquests horitzons només

A la Toscana, quan un propietari posseïa molts *poderi*, els organitzava al voltant d'una *fattoria*

s'han ampliat gràcies a les aportacions exteriors, per part dels exponents de la política i de les lleis sindicals, que van continuar amb prudència la seva acció fins i tot durant la dictadura feixista per tornar a primer pla amb les lluites de la segona postguerra mundial. És evident que els exparcers han perdut la consciència dels avantatges que la seva categoria tenia respecte de tots aquells que estaven pitjor que ells, des del punt de vista econòmic i social, en el camp del segle XX: la gran massa dels bracers en primer lloc, però també els que treballaven les parceries més petites i fins molts dels habitants dels pobles, incloent-hi els nombrosos artesans. El ràpid esfondrament de la jerarquia social, externa i interna a la família, a la qual havien estat sotmesos durant segles, provoca en molts casos el seu rebuig del món en què van créixer i que havien acceptat per obediència a la tradició. El capgirament en què en molts casos pot derivar la presentació de la història de les seves vides s'ha de considerar i ponderar a la llum d'altres documents, per exemple, la

documentació de les hisendes o de la premsa. Un dels casos ens servirà per il·lustrar aquest punt. Un parcer de la plana de Pisa parla de l'"aïllament" en què la família vivia dins la hisenda que treballava. Però aquest aïllament és cert avui, quan viu en un poble; en canvi, en l'època en què vivia al camp no ho percebia de la mateixa manera, ja que, tal com es va desprendre de l'entrevista, tenia un seguit de referències constants externes al *podere* i a la *fattoria*. La mentalitat ciutadana, amb el secular menyspreu pels "pagesos", molt sovint té a veure amb l'escassa estima de la vida anterior del pagès que s'"urbanitza", encara que en la seva autoestima no passi el mateix, ja que en realitat molts dels protagonistes de les entrevistes continuen sentint-se conscientment orgullosos de la seva saviesa pagesa.

Els *mezzadri* competien per ser els millors pagesos de tota la seva àrea de referència. Aquesta consciència, aquest orgull, emergeixen a les entrevistes de moltes maneres. Competien entre ells per tenir la hisenda més productiva, el bestiar més formós, els

majors guanys a les fires i mercats, o fins els primers premis de les exposicions. El bestiar boví era exhibit amb orgull en públic, ben net i ornat, en totes les ocasions en què sortia de la hisenda. De vegades, algun propietari premiava els seus millors *mezzadri* (un d'ells recorda un mític viatge-premi de tres dies a Rimini), però sembla que es tracta de casos aïllats.

Sobretot a les planes i als petits turons del territori pisà, però també en altres indrets, com a la Toscana, moltes famílies de *mezzadri* van estar-se durant segles dins de la mateixa *fattoria* constituint autèntiques "dinasties" de pagesos sense terra que tenien, respecte de la hisenda que treballaven, un sentit de "pertinença" que els atorgava una actitud mental i un comportament semblants als dels pagesos propietaris. Aquest sentiment de considerar la hisenda com a seva, a causa de la llarga permanència i de l'atenció i la feina realitzada sense estalviar esforços, va accentuar el contrast amb els autèntics propietaris a partir del començament del segle XX. En el transcurs d'aquest segle, com es des-

prèn de les nostres entrevistes, els propietaris van mostrar cada vegada menys sintonia amb tot allò que venia del camp, fins que les dues categories van esdevenir classes socials contraposades fins i tot políticament. Els propietaris van prestar suport al feixisme en contra dels *mezzadri*; però el

feixisme no va crear condicions de progrés en l'agricultura de la parceria, malgrat que la propaganda del règim se'n vantés públicament; ben al contrari, la condició dels *mezzadri* empitjorà clarament en els anys 30. Acabat el feixisme, la dràstica reducció del paper de l'agricultura en l'economia

de la segona postguerra mundial va trobar els propietaris totalment desprevinguts, i per a molts d'ells l'abandonament de les hisendes per part dels *mezzadri* significà la ruïna econòmica. Les cases on vivien els *mezzadri* eren, generalment i per l'època, força espaioses, amb una gran cuina que constituïa el centre de la vida domèstica, habitacions separades per a cada matrimoni i els fills adults separats de les filles. Després hi havia els estables per als diferents tipus de bestiar, el cobert per guardar el carro i els arreu, el graner, la bodega, el forn, l'era, el pou: el *podere* era una hisenda poli-funcional amb tots els ets i uts. Tanmateix, van gaudir de les comoditats de la vida moderna molt més tard que a la ciutat o als pobles: en gran part de les cases dels *mezzadri*, l'electricitat hi arribà entre el 1950 i el 1960, i l'aigua potable molt més tard encara. L'únic mètode per a escalfar-se era la llar de foc i alguns brasers.

Mentre van romandre a les hisendes, els *mezzadri* van sentir el *podere* com un bé familiar col·lectiu, que calia revalorar davant la resta de la comunitat. La contrapartida era una estructura jeràrquica familiar rígida, que s'havia establert al llarg del segle en el si de les famílies per garantir l'èxit, mitjançant una acció col·lectiva disciplinada, de la *azienda-podere*. La família parcera era una mena d'"equip de treball" en el qual cadascú havia de complir una o diverses funcions. Existia una escala de valors reconeguda per tots els membres, i que molts protagonistes –sobretot els homes– recorden com l'element "constitutiu", que encara avui no posen en dubte. Per exemple, en totes aquestes societats, el cap de família, (anomenat *capoccia*), generalment el pare, tenia una autoritat indiscutible sobre tot el nucli familiar. El costum manava que la família escollia el seu cap entre els més ancians, i encara que amb el temps l'escollit es revelés menys vàlid o menys capaç que d'altres, ningú no li mancava el respecte: ni llavors ni avui, amb tants anys de distància. Si un home més jove esdevenia manifestament més apte per conduir els afers de la família, es deixava al més ancià en el seu paper davant de l'amo, mentre que

Una imatge del camp de la Toscana

Un exemple de la parceració de la terra a la Toscana

a casa es trobava un acord tàcit perquè el jove exercís de "vicecapoccia".

Les dones també tenien la seva jerarquia secundària respecte del cap de família; una jerarquia que tenia en el seu vèrtex la *massaia*, gairebé sempre l'esposa del *capoccia*. Els dos exponents de la piràmide familiar gestionaven tots els ingressos i decidien les despeses, mentre que els altres membres no tenien accés directe a la renda que contribuïen a fer guanyar. Això sempre creà grans malestars, especialment entre les parelles de matrimonis joves.

Els matrimonis, encara en el segle XX, continuaven sent un problema gens senzill de resoldre dins de les famílies. Mentre les dones, si trobaven marit, se n'anaven de la casa, els fills mascles portaven l'esposa a casa, per la qual cosa, fins al final del contracte, fou necessari, si bé no el consentiment del propietari, com en el segle anterior, com a mínim comunicar-li la intenció de contraure matrimoni.

Les dones participaven en tota la vida laboral de la hisenda, igual que els homes, a més d'ocupar-se de la casa, de fer el pa i de la bugada. Les més grans tenien cura dels nens. La vida de les dones era potser la més dura, i en les entrevistes es recull un rebuig pro-

fund envers la vida del camp. Sovint van ser elles les que, en els anys 60, van animar els marits a buscar una feina diferent a la de pagès.

L'èxode rural ja s'havia iniciat al final dels anys cinquanta amb la recuperació econòmica i l'obertura de la possibilitat de trobar una col·locació en el sector industrial i terciari. La inferioritat de les rendes agrícoles, les pèssimes condicions de l'habitatge i la duresa de la feina en si, juntament amb la creació de nous oficis, van empènyer, sobretot els joves, a deixar les feines agrícoles. En molts casos, els membres més ancians van continuar treballant la hisenda, però el resultat final, en el lapse de dues dècades, va ser, per a tots, l'abandonament de la terra. La història multisecular de la parceria havia acabat.

Giuliana Biagioli

Professora de la Universitat degli studi di Pisa

NOTES

1. La utilització més recent, amb una anàlisi aprofundida, d'aquestes fonts, és de G. BIAGIOLI, *Il modello del proprietario imprenditore nella Toscana dell'ottocento: Bettino Ricasoli. Il patrimonio, le fattorie*, Florència: Olschki, 2000.

2. S'acaba de publicar una història d'aquest contracte, des dels orígens fins a la seva dissolució, en un volum que és fruit del treball col·lectiu d'alguns anys de la Xarxa Temàtica d'Història Rural. Vegeu M. GINATEMPO, *La mezzadria dels orígens, Itàlia centre-setentrional, segles XIII-XV*; G. BIAGIOLI, «El sistema poderale a Itàlia central a l'edat moderna i contemporània (segles XV-XX)», dins R. CONGOST, G. JOVER, G. BIAGIOLI (eds.), *L'organització de l'espai rural a l'Europa mediterrània: masos, possessions, poder*, Girona: CCG Edicions- Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i Centre de recerca d'Història rural de la UdG, 2003, p. 241-367.

3. Per la discussió historiogràfica, vigent des de fa uns quants anys, sobre el paper de la fattoria, remetem a E. LUTTAZZI, «Fattori e fattorie nella pubblicistica Toscana fra "700 e '800"», dins *Contadini e proprietari nella Toscana moderna*, vol. II, Firenze: Olschki, 1981; E. SERENI, «Agricoltura e mondo rurale», dins *Storia d'Italia*, vol. I, Torino: Einaudi, p. 233; C. PAZZAGLI, *L'agricoltura Toscana nella prima metà dell'Ottocento*, Florència: Olschki, 1973, p. 363.

4. Per a informació sobre aquesta associació, consulteu el web www.leonardo-irta.it.